

Назарчук М.В.

асистент кафедри дизайну,
Луцький національний технічний університет

ФОРМУВАННЯ НИТКИ ЯК ВАГОМИЙ ЕТАП ПІД ЧАС ВИГОТОВЛЕННЯ ТКАНИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ У ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Анотація. Висвітлений етап формування нитки під час виготовлення тканини на території Волинського Полісся у ХІХ – поч. ХХ ст.. Подані мистецькі особливості досліджуваного етапу на північних, центральних та південних землях.

Ключові слова: ткацтво, сировина, нитка.

Аннотация. Назарчук М.В. Формирование нитки как важный этап во время приготовления ткани на территории Волинского Полесья в ХІХ – начале ХХ вв. Освещен этап формирования нити во время изготовления тканей на территории Волинского Полесья в ХІХ – начале ХХ века. Представленные художественные особенности изучаемого этапа на северных, центральных и южных землях.

Ключевые слова: ткачество, сырье, нитка.

Annotation. Nazarchuk M.V. Illuminated stage of formation of threads during manufacture tissue in Volyn Polissya ХІХ – beg. ХХ century. Submitted art features investigational stage in northern, central and southern provinces.

Key words: weaving, raw, thread.

Постановка проблеми. Ткацтво як один із проявів традиційно-побутової культури протягом століть відображало історичні видозміни мистецьких надбань суспільства. Народне ткацтво ще у пер. тр. ХХ ст. було поширене у різних історико-етнографічних регіонах України: Полісся, Карпати, Прикарпаття. Проте дослідницький інтерес здебільшого зосереджений саме на карпатському регіоні, тому постає потреба у дослідженні саме території Полісся.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурно-мистецьку своєрідність тканин Західного регіону України висвітлювали О.Никорак, С.Сидорович, Г.Стельмащук, Р.Захарчук-Чугай та ін. Однак висвітлювались здебільшого загальні тенденції, які не давали виявити регіональні художні особливості народних тканин Волинського Полісся.

Мета та завдання роботи. Метою даної статті є короткий огляд та аналіз етапу формування нитки під час виготовлення тканини на території Волинського Полісся у ХІХ – першій третині ХХ ст. У зв'язку з цим автором поставлено завдання висвітлення основні процеси, які пов'язані з етапом формування нитки та зазначити локальну специфіку у північних, центральних та південних районах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Формування нитки є важливим етапом під час виготовлення тканини. Завдяки наявності процесів прядіння нитки та її подальшого введення в пристрій для плетіння чи ткання, що є вагомою передумовою творення мистецьких ознак тканих виробів. В цілому етап передбачає формування куделі та прядіння нитки, обробку ниток основи та піткання та введення нитки в пристрій.

Процес прядіння безпосередньо впливав на фактуру та структуру тканини, оскільки залежить від щільності скручування, співвідношення волокнистої сировини та рівномірності товщини нитки.

Перед початком прядіння нитки формувалась кудель, яку могли зміщувати з різних видів сировини, тим самим надаючи майбутній тканині потрібних естетичних та фізичних властивостей. Коноплі та льон в основному різнились між собою за якісними характеристиками: міцністю, твердістю, довжиною, кольором та полиском волокна. Поширеним явищем було застосування суміші різних волокон для конкретного виду тканини. Так для одягових полотен, на основу йшли міцні волокна льону, які скручували більш тугіше, щоб утворити тонку рівномірну нитку, у той час як для піткання могли використовувати льон, коноплі чи навіть суміші прядива.

Прядіння нитки здавна вважалось суто жіночою справою. Цей процес виконували взимку. Основним знаряддям праці було гладеньке веретено з кружальцем (пряслищем з глини, шматочком скла, картоплиною) для пришвидшення обертів. Однак, вже в ХІХ ст. прясла почали зникати з ужитку а верхня частина веретена трансформувалась та набула потовщення. Численні знахідки різноманітних за формою та вагою пряслиць на досліджуваній території, які датуються ще добою неоліту свідчать, що з доісторичних часів

Надійшла до редакції 17.10.2011

жінки прядли нитки різної товщини за допомогою веретена та прядки. Веретена різнились в залежності від сировини, для якої вони використовувались. Так, наприклад, довгі веретена були для льону, а короткі, переважно для вовни, окрім цього побутували довгі та товсті веретена для змотування вже готової нитки – починки.

Для прядіння нитки потрібно було закріплювати кудлі в прядку. В залежності від сировини прядки різнились конструктивно. Для лляного прядива – трубкоподібні, для вовни – лопатоподібні, які використовувались і для «кудельки» (відходів з льону та коноплі). Лопатоподібна прядка «потюсь» побутувала в західній стороні північних та центральних районів (Любом., Ратн., Старовиж. р-н). Трубкоподібна «прасніца» та палкоподібна «кілок» прядки зустрічаються в центральних районах та частково в південних, а також побутують у білорусів Чернігівської губ [2, с. 184].

Процес прядіння розпочинався з закріплення чистого вичесаного волокна на прядку. Веретено утримували у правій руці, а лівою витягували жмут волокон з прядки та скручували у нитку за допомогою обертальних рухів веретена. Загалом процес прядіння нитки є поширеним у багатьох східноєвропейських народів [3, с. 481-482].

Окрім прядіння нитки на півдні Волинського Полісся у кінці XIX – поч. XX ст. побутувало скручування нитки за допомогою «крутілки». Такі нитки застосовували під час орнаментативної ряден та рушників, а також як основа під час ткання килимів [4, с. 48].

В другій половині XIX ст. на досліджуваній території у побуті заможних селян почали з'являтися ножні прядки (самопрядки). На нашу територію вони були завезені з західноєвропейських країн і на початках ними користувались лише німецькі колоністи. Однак, вони набули швидкого поширення серед місцевого населення. Самопрядки використовувались для прядіння лляної та конопляної пряжі, за допомогою якої нитка зазнавала щільнішої крутки, що значно пришвидшувало процес прядіння. Однак, вовняну сировину так і продовжували прясти виключно за допомогою веретена для отримання грубішої, менш щільної та м'якої нитки, яка переважно йшла на піткання.

Варто відзначити, що степінь скрутки нитки залежала від виду сировини, товщини нитки та призначення майбутнього полотна. Так, наприклад, для натільних одягових тканин використовували тонкі, щільно скручені лляні чи конопляні нитки, для інтер'єрних тканин (скатертин, рушників) – більш грубу, однак теж щільно скручену конопляну пряжу, а лляну використовували лише для весільних рушників. Для поясного переважно жіночого вбрання – тонкі, щільно скручені вовняні нитки, а груба, слабо скручена вовняна пряжа використовувалась для виготовлення сукна, килимів та інших речей домашнього вжитку.

По завершенню прядіння нитки просушували на печі, оскільки під час прядіння пальці змочували

слиною, що допомагало урівноважувати щільність закручення. Напрядені нитки, які вміщувались на одному веретені лічили ручками, однак хоч вони і мала однакову назву по всій досліджуваній території, але різнились по довжині.

По завершенню прядіння у майстринь були нитки основи та піткання, які в подальшому зазнавали відмінних етапів обробітку. Нитки піткання мотали в мотки, фарбували та змотували на цівку. Існувало декілька способів мотання нитки. Їх мотали на решето (с. Нуйно, Кам-Кашр. р-н), на стіл чи лаву. На початку XX ст. для мотання мотків почали користуватись мотовилами, які побутували в центральних районах (Турій., Любом. р-н), а також зустрічались на північно-західній території Білорусії, в Угорщині та Польщі.

Важливий вплив на художні особливості виробів має кольорове вирішення, глибина кольору та насиченість. Поліські майстри зуміли зберегти протягом століть знання про фарбування тканини природними барвниками, що забезпечило створення якісної та зносостійкої народної тканини у XIX – на початку XX ст. на досліджуваній території.

Здебільшого фарбування зазнавали вовняні нитки. До середини XIX ст. народні майстри користувались виключно природними фарбниками. Так, червона барва «вохра», яка була улюбленим кольором поліщуків, була відома ще з епохи палеоліту [5, с. 61].

Червона та темно-червона барва були найбільш розповсюдженим кольором ниток. Її отримували з зелені трави марени та червецю. Про широке застосування барвника на території Волинського Полісся свідчить той факт, що червець був формою данини [1, с. 47; 6, с. 149]. Сухий червець розводили з хлібним квасом та опускали туди нитки на добу, що надавало вовняній пряжі м'який червоний відтінок (кармін). Червоний колір досягався й з цибулевого лушпиння.

Значно складніше було отримати чорне забарвлення ниток. Для цього використовували різні методи, що давало змогу варіювати відтінки чорної барви. Так, наприклад, для вовняних ниток на півночі використовували багату на мінерали чорну річкову землю, яка сприяла пофарбуванню у синьовато-чорне забарвлення (Любеш, Ратн, Кам-Каш. р-н), а на півдні чорний був з коричневим відтінком, що досягалось завдяки використанню кори дуба.

Однак, зрідка фарбували і лляні нитки, тому розчини для пофарбування лляних ниток є відмінними. Для отримання чорно-коричневого кольору лляного прядива змішували розчин з весняної стружки кори дуба та окису заліза (Рожищан., Луцький р-н).

У північних та центральних районах синя барва досягалась шляхом готування розчину з ягід крушини та бузини, сироватки, синього каменю (мідного купоросу) та окису заліза. Насиченість відтінку варіювалась за рахунок кількості мідного купоросу. Однак, на півдні аналогічну барву отримували з розчину бурякового квасу та окису заліза.

Для отримання жовтої барви по всій території

Волинського Полісся використовували квіти жовтила, а рослина зіновать була поширена лише на півночі. Обидві квітки сушили, а згодом варили з хлібним квасом або відваром з шишок вільхи. Також, пофарбувати нитки в жовтий колір можна було за допомогою кори дуба, що зазнало широкого поширення на південних землях. Коричневу барву надавав відвар з вільхи та кори груші. Зелений колір отримували з узварів на основі молодих листків берези. Використовували й розчини з свіжої трави зелениці та хлібного квасу на півночі.

Окрім локальних кольорів майстрині виготовляли й складні барви. Так, наприклад, жовтогарячий колір ниток можна було отримати поєднавши цибулеве лушпиння та квіти жовтила. Така барва прослідковується у спідницях літниках (с. Самари, с. Доманове, Ратн. р-н).

Важливою умовою творення кольору було застосування природних кислот (оцет, сіль, овочеві розсоли), які сприяли насиченості та яскравості кольору. Наприклад, для закріплення на вовняних нитках синьої барви у відвар добавляли лозу, для червоного та зеленого кольору – капустиний квас, а в жовту барву – кору в'яза. Щоб закріпити чорну барву на лляних нитках в розчин додавали сіль, а для вовняних – капустиний квас.

На початку ХХ ст. широкого поширення на досліджуваній території набувають анілінові фарби, які досить швидко вицвітали і втрачали колір. Однак, вони користувались попитом серед місцевого населення, яке методом експериментів навчилось закріплювати насиченість кольору за допомогою квасів та відварів з вільхи, лози, а подекуди навіть молоком (с. Прилісне, Манев. р-н).

По завершенню фарбування нитки висушували та намотували на цівку, яка була основною деталлю човника. Це відбувалося за допомогою спеціального пристрою потока. Змотування нитки на цівку в подальшому значно полегшувало процес пропускання піткання крізь зів під час ткання.

Дещо іншої обробки зазнавала рогоза, яка теж використовувалась як піткання. Зважаючи на той факт, що рогоза являла собою стеблину, а не нитку процеси змотування сировини були відсутні. Однак, рогозу хоча й зрідка, але фарбували. Висушену рогозу занурювали в розчини з барвниками на декілька годин. На початку ХХ ст. рогозу вже підфарбовували аніліновими барвниками.

Нитки основи, по завершенню прядіння, перемотували на велике веретено з якого в подальшому снували, згодом просочували шліфтою та вводили нитку в устаткування для плетіння чи ткання.

В процесі снування визначалась довжина майбутньої тканини, яка вимірювалась губою. Під час снування господині потрібно було вирахувати кількість ниток в пасмах, що було надзвичайно кропітким процесом і займало багато часу. В залежності від необхідних естетичних властивостей тканини практикували змішування конопляних та лляних пасм, або конопляних і вовняних. Товсті тканини снували в

шість – дев'ять пасм, а на тонкі йшло переважно від дванадцяти до двадцяти [4, с. 58].

Найбільш поширеним способом було снування на стіні хати, як всередині так і на зовні. Для цього у стіну вбивали два ряди кілочків. Відстань між кілками становила 15-20 см, а віддаль між рядами дорівнювала довжині майбутньої тканини. У центральних та північних районах зустрічалось снування на землі. Для цього застосовували рамні та рухомо-обертальні снівниці. Останній тип снівниць був найбільш зручним та продуктивним.

По завершенню снування нитки основи, щоб не коштувались, просочували рідким клейстером – шліфтою (музя) та остаточно просушували. Така нитка значно менше зачіплювалась під час ткання. Згодом основу обережно знімали починаючи з глухого кінця та намотували на руку ланцюжком, щоб в подальшому навити на воротило.

Висновки. Отже, на художні якості полотна, окрім сировини та первинних способів її обробітку вагомий вплив мав й етап формування нитки. Саме, завдяки поєднанню різноманітних прийомів майстриня могла впливати на щільність, фактуру, склад, колір та текстуру нитки, що в подальшому дозволяло виготовляти різноманітні тканини та ткані вироби.

Подальший напрямок дослідження передбачає висвітлення етапів утворення та завершальну обробку тканини на території Волинського Полісся.

Література:

1. Антонович В.Б. Исследование о крестьянах Юго-Западной России. – Киев, 1870. – 64 с.
2. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. 1991.
3. Лебедева Н.Н. Прядение и ткачество. – С.481-482.
4. Нестер А.Т. Народное ткачество Украинского Полесья / конца XIX – начала XX вв./: Дис. ... канд. исторических наук: 07.00.07. – Львов, 1984. – 316 с.
5. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К.: Наукова думка, 1976.
6. Фотинський О. Очерки из истории быта монастырских крестьян на Волини в XVII- XVIII в. Труды Общества исследователей Волини. – Житомир, 1910, т. III.